

Frigyesi Niran Judit
Telefon és hisztéria
 – *Gondolatok az izraeli zenei életről*

Az itt következő írás vázlatos. Nem vállalkozom arra, hogy összefoglaljam a mai Izrael zenei életét, vagy akár csak egy területét is. Ehhez történelmi, szociológiai és politikai kutatásra volna szükség, én viszont mindössze benne élek ebben a kultúrában, és aki „benne él” egy szituációban és közelről ismeri, sokszor nem látja meghatározó elemeit. Az alábbi történetek nem kívánnak bizonyítani, vitát indítani, ítélni. Ebben az írásban mindössze élményeim próbálom leírni.

I.

Izraelbe költözésem után néhány évvel, valamikor az 1990-es években, a jeruzsálemi színház egyik termében Piris Eliyahu új kompozícióját mutatta be együttesével és az azerbajdzsáni Alim Qasimov vendégszereplésével. Ez a koncert történelmi esemény volt. Bemutatták Piris Eliyahu, tehát egy fiatal izraeli zeneszerző a tradicionális iráni-kaukázusi műzenei hagyomány stílusában írt modern darabját, saját zenekarának és az azeri tradicionális zene legnagyobb énekesének előadásában.

Ezek a nevek nem sokat mondhatnak a magyar olvasónak, ezért néhány szóban bemutatom ezt a zenei tradíciót és a koncert résztvevőit. Az iráni tradicionális műzene (udvari, illetve misztikus zene) mai formájában, a középkorból átörökölt hagyományt modernizálva, a 18–19. században alakult ki, és azóta megőrződött annyira teljes és autentikus formában, amely egyedüli a Közel-Keleten. E zene alapja egy (mára alapidallamaiban lekottázott) repertoár (radif). Az egyes darabok műfajok és hangnemek (dasztgah) szerint rendeződnek hosszú szvittekbe, egy szvitben a zene fokozatosan jut el a csúcspontig. Azerbajdzsán zenei szempontból az iráni kultúrkör része. Az azeri zene fő meghatározója a mugham, amely az iráni dasztgahnak felel meg. Az azeri mugham zenének további oldalhajtása a kaukázusi tradíció.

Számomra a perzsa dasztgah és az azeri-kaukázusi mugham a világ leggyönyörűbb hagyományos

zenéinek egyike, amelyet jól ismertem már Izraelbe érkezésem előtt. Alim Qasimovról nemcsak hallottam, hanem ronggyá hallgattam egyik lemezét.

A Bar Ilan egyetemen találkoztam Piris Eliyahuval, aki ott tanult abban az időben, amikor Izraelbe érkeztem. Nem tudom, hogyan „fedezett fel”, új tanár voltam, kevesen ismertek, ő pedig lényegében már befejezte tanulmányait, amikor a zenei tanárszékre kerültem. Első komoly beszélgetésünkre a lakásomon került sor. Piris elhozta néhány kompozíciója kottáját és kérte, mondjak véleményt róluk. Sokáig tanulmányoztam a partitúrákat, Piris közben türelmesen várta, mit fogok mondani. A darabok nem tetszettek. Kamaradarabok és kórusok voltak, késő romantikus európai zenei stílusban „keleti” színekkel. „Nem lehetne másképp? – dadogtam, mivel nem akartam ezt a komoly és szerény, nálamnál alig fiatalabb embert megbántani. – Szüksége van ennek a zenének vonósnégyesre? Nem jó úgy, ahogy van?”

Kiderült, hogy Piris maga is már évek óta ezen törte a fejét: hogyan lehet újat hozni, új darabokat komponálni egy olyan tradicionális stílusban, mint az iráni zene, amely nem ismeri az európai értelemben vett eredeti kompozíciót. „Mégis ezt kellene csinálnod – mondtam. – Vonósnégyeseket és kórusokat írni mugham stílusban, valami nem stimmel ezzel. Se mughamnak nem jó, se vonósnégyesnek nem igazán jó. Nem tudom, hogy kellene...”

Pirisnek évekbe telt, míg megtalálta stílusát és kialakította közönségét. Időközben fia, Mark, aki első találkozásunk idején még gyerek volt, virtuóz zenész lett. Piris befejezte az egyetemet, írt egy jelentős tudományos könyvet, amely a tudományhoz intézett búcsúdalává vált. Otthagytá az egyetemet, és saját útját kezdte járni. Leköltözött a sivatagba, és a természetben, a csöndben, a semmiben, zeneiskolát nyitott. Hihetetlen, hogy egy szerény, csendes és visszahúzó zenész meg tudjon élni Izraelben, a sivatagban, nagyrészt kezdők számára létrehozott kaukázusi zenét tanító iskola tandíjaiból. Pirisnek sikerült. Iskolája legendává vált és Piris ma Izrael egyik kiemelkedő zeneszerzője.

Legutóbb Tel-Avivban hallottam a Temuna színházban. Fiával, Markkal játszott új kompozícióit, amelyek a mugham zenét jazz és popzenei elemekkel ötvözik, megítélésem szerint nagyszerűen. A koncerten örömmel gondoltam arra, hogy talán volt egy kis szerepem abban, hogy Piris tehetsége kibontakozzon. Játékát hallgatva és beszélgetéseink közben, újra és újra megérintett csodálatos személyisége, és arra gondoltam, milyen szerencsés vagyok, hogy összehozott a sors egy ilyen eredeti, komoly és őszinte zenésszel, egy csodálatos emberrel. (Lásd "Piris Eliyahu" – A Portrait Film, <https://www.youtube.com/watch?v=G-H2utbmfy4>, e film első néhány kockája a fent leírt koncerten készült, Qasimov a szőnyegen ülve énekel.)

Piris története azt látszik bizonyítani, hogy Izraelben minden lehetséges. És talán tényleg így van: a legkülönösebb, befelé forduló zenék, a legbizarrabb eredeti ötletek is megtalálják közönségüket.

Pontosabban: néha megtalálják. A Piris-jelenség tanulmányozása megérne egy tudományos könyvet. Igen sok és egyedi körülmény játszott közre abban, hogy „kísérlete” sikerült.

Fotó: Borgos Anna

Frigyesi Niran Judit

II.

Azon a bizonyos koncerten, ahol még szinte gyerekként, Piris fia, Márk is fellépett, és a szólista Alim Qasimov volt, az egyik darab közben megszólalt egy mobiltelefon a hátam mögött. Az okostelefon előtti korszak volt, amikor a fülhallgatók aránylag fejletlenek voltak. Az illető felvette, és beszélni kezdett. Valami ilyesmi hangzott el: „Figyusz, most nem tudok hosszan beszélni, éppen koncerten ülök... Na jó, ha sürgős, akkor... Mi?? Nem hallok, nincs itt térerő, tudnál hangosabban beszélni? Hát ehhez elő kellene vennem az előjegyzési nap-táramat. Mi??? Beszélj hangosabban, nincs itt térerő... Mi??? Nem hallok... Dehát nincs itt a nap-táram, már mondtam. Mi????”

Szigorú pillantásokat lövelltem a beszélgető felé, de ezzel csak azt értem el, hogy rám szólt: „Mi bajod? Elég hangos a zene, hallani így is! Egyébként mindjárt befejezem...” Úgy látszik, a beszélgetés másokat is zavart, mert észrevettem, hogy a szünetben valaki odament az illetőhöz és elmagyarázta, hol lehet valami csoda fülhallgató műtyűrt

venni, amellyel szinte észrevétlenül lehet beszélgetni koncert közben.

Sosem felejttem el ezt a jenetet, annak ellenére, hogy nincs benne semmi rendkívüli. Ez teljesen normális viselkedés Izraelben. Egy mulatságos esetet mesélt a fiam: „Képzeld, föl hívtam ezt meg ezt, fölvette és azt mondta, hogy bocs, most nem tudok beszélni, mert éppen egy koncerten játszom és a színpadon vagyok.”

Egy izraeli koncerten nincs csönd. Először is ott vannak a klímaberendezések. Valamilyen oknál fogva, ez az ország, amely állítólag világelső a technológiában, képtelen halk klímaberendezéseket beépíteni koncerttermekbe. Ha egy izraeli, amikor belép a koncertterembe, nem hallja a klímaberendezés zúgását, azonnal bajt sejt és rosszul érzi magát.

De nem csak a léghűtők és a telefonok, az „egész” zajos. Az emberek fegyvelmetlenül, beszélgetnek, papírlapokkal zörögnek, játékokat játszanak okostelefonjaikon, erre egyébként büszkék

is, mert az egyéni szabadsággal tévesztik össze. A koncertteremben, a moziban, a színházban mindig az az érzése az embernek, mintha remegne a levegő valami általános idegességtől. Mintha az emberek nem tudnák vagy nem akarnák elengedni magukat. Mintha szégyen volna, nem rendes dolog, hogy az ember teljesen odaadja magát a zenének. Hogy „csak” figyel valamire.

Lehet, hogy ennek a hangulatnak az egyik oka az, hogy az ország lakói egzisztenciális bizonytalanságban élnek, vagy legalább azt hiszik, hogy egzisztenciális bizonytalanságban élnek. Eme egzisztenciális bizonytalanság valóságában vagy mítoszában élő közönség számára a koncertnek, és általában az előadó-művészetnek (hacsak nem éppen ezzel a bizonytalansággal, identitással, vagy a cionizmussal van kapcsolatban) nincs súlya. A koncert szórakozás, tehát valami, ami egy veszélyeztetett országban nem egészen rendes dolog. Nincs időnk vagy legalább is nem volna szabad, hogy legyen időnk arra, hogy „csak úgy” elengedjük magunkat. A helyzetet súlyosbítja az a körülmény, hogy európai zenéről van szó, ami azért mégsem egészen a „miénk”, hanem a keresztény és antiszemita Európa kultúrája.

Nem akarom azt állítani, hogy mindenki így gondolkodik és hogy az európai műzenének ne volnának hívei. Abba a vitába sem szeretnék belekezdni, hogy az európai értelemben vett koncertzenének nem kell-e, illetve mennyiben kell hasonló nehézségekkel megküzdenie az egész világon ahhoz, hogy eljusson a ma emberéhez, különösen a fiatal közönséghez. Nem akarok belekezdni az izraeli oktatási minisztérium kulturális programjának, a zenészek és zenetanárok alulfizettségének és sok más hasonló problémának tárgyalásába.

Úgy érzem, ezeknél mélyebb problémáról van szó. Nem véletlenül választottam a Qasimov koncertjén történt epizódot példának. Ott nem európai zene hangzott el, hanem olyan zene, amellyel annak a koncertnek a közönsége teljes mértékben azonosulni tudott: a közönség nagy része a világnak arról a részéről emigrált Izraelbe, ahol ezt a zenét az ott élő zsidók a sajátjuknak tekintették. Ezért is jöttek el a koncertre. És mégis szóltak a telefonok, és ez a közönség többségét nem zavarta.

Piris Eliyahu

ZOHARON

Fotó: Zohar Ron

Az idegességnek, amely átjárja a koncerttermet, színházakat és még a mozikat is, sok oka lehet. Fent említettem az általános bizonytalanság érzetét. Ehhez hozzá lehetne tenni, az izraeli hétköznapiak közelharcszerű stílusát: mindenért kegyetlenül meg kell harcolni, mindenért vitázni, verekedni kell. Oka lehet a növekvő anyagi bizonytalanság, amely különösen a fiatal generációt sújtja, az árak állandó emelkedése párhuzamosan a szociális juttatások csökkenésével.

Ez mind ok lehet, de ezeknek a helyzeteknek egy része vagy a változata más országban is létezik. Mivel nem járok koncertre a világ minden országában, nem tudom teljes biztonsággal állítani, azonban tapasztalatom alapján meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy az izraeli helyzet egyedi. Sehol máshol nem tapasztaltam ilyen ideges hangulatot koncerteken. Magyarországon, Svájcban, Angliában, Németországban, az Egyesült Államokban és sehol másutt, ahol az utóbbi időben koncertet hallhattam, nem tapasztaltam azt a jelenséget (amelyre egyébként még az Izraelben fellépő rockzenészek is panaszkodnak), hogy egy koncert akkor sikeres, ha valamilyen formában hisztérikus.

Izraelben egy koncertnek hisztérikus, még hozzá örömteli hisztérikus hangulatba kell vezetnie a hallgatókat. Sőt ennek a hangulatnak, amelyet talán helyesebb az angol „hyper” szóval jellemezni, lehetőleg az első pillanattól meg kell lennie. Megfigyeltem, hogy azok a zenészek, akik sikeresek Izrael-

ben, úgy zenélnék, hogy előadásukban szinte minden frázis csúcspont. Nem véletlen, hogy hacsak nem kötik családi kötelek, a fiatal és tehetséges zenészek kivándorolnak Izraelből. Sokszor hallani, hogy ennek az az oka, hogy Izrael kicsi ország, nincs szüksége olyan sok tehetséges zenészre. A diákjaim közül azonban azok, akik elmentek és akikkel erről beszéltem, azt állították, hogy nem a gyakorlati nehézségek miatt, vagy legalább is nem csak a gyakorlati nehézségek miatt, hagyták el az országot, hanem a koncertek és a zeneélet általános hangulata miatt.

III.

Tanításom első vagy második évében történt a következő különös eset. Akkoriban a „Klasszikus zenei formák” című kurzust osztották rám. Ez jó volt, mivel alig tudtam héberül, és zongorázásommal, kézzel-lábbal való magyarázatokkal valahogy átevickéltem az órákon. A tárgyat másképp tanítottam, mint szokásos. A formák alapjait (szonátaforma, menüett, rondó stb.) az első két órán felvázoltam. Felrajzoltam a táblára a formák sémáit, kértem, hogy tanulják meg, és részemről a dolognak ez a része el volt intézve.

E bevezetés után, elemezni kezdtem darabokat, lehetőleg rendkívüli és különleges darabokat (bár a nagy zeneszerzőknél a legtöbb amúgy is az). Az óra elején öt percben elmondtam, mi a kérdéses tétel formája, utána erről többet nem vagy alig beszélünk. Minden darabban kapcsolatban ugyanazokat a kérdéseket tettem fel. Tulajdonképpen: mi ez az egész? Mi az az lényeg, az az érzelmi történet, amit a szerző el akar mondani? Mi indít meg ebben a darabban, melyik része és miért? És melyik része, mondjuk, unalmas, legalább is számomra, és vajon miért hallom így? És jól hallom-e? Úgy érezzük-e ebben a frázisban, hogy hazaérkeztünk? Miért? Vagy voltaképpen nem érezzük úgy, hogy hazaérkeztünk, csak ezt mondjuk, mert megtanítottak bennünket, hogy ezt kell éreznünk, amikor meghalljuk, hogy egy téma visszatér?

Az utolsó órát szabad beszélgetésre tartottam fenn: kérdezhettek bármit, amit akartak. Az óra elején csönd volt. „Mi az, nincs kérdés? – Az egyikük válaszolt: – Van kérdés, de nem tudjuk, merjük-e kérdezni. – Hát merjétek. – Ez volt a kérdés: – Te hogy csinálod ezt??? – Mit hogy csinállok? – Hogy jössz rá ezekre a dolgokra, amit az órákon meséltél? Hogyan jutott egyáltalán eszedbe, hogy érzésekről beszélj? Hogyan jutottak eszedbe ezek a kérdések, ezek a válaszok, ezek a képek és történetek?”

Csak álltam az osztály előtt, és hirtelen elkezdtek potyogni a könnyeim. Mert ezekben a kérdésben sokkal több volt, mint elsőre látszik. Megtudtam belőlük, hogy megértették: a zene nem szórakozás. De nem is struktúra, nem egyszerűen a hangok rendszere és nem csak stílus, forma és előadásmód. Ezek fontosak, de közben valami más, ezeknél sokkal fontosabb történik. Megértették, hogy ezek a darabok egy érzelmi történetet ragadnak meg, és hogy ezt a történetet az ember csak technikai tudással tudja felfedni. De a technika önmagában nem elég. Itt empátiára van szükség. És mindenekelőtt: teljes odaadásra. Hogy az ember képes legyen odafigyelni arra a valakire, aki a hangokon keresztül szól hozzánk. Ki ő és mit akar mondani? Erre a kérdésre ugyan sosem lehet végleges választ adni, de vannak válaszok. És legalább: van válasz arra, hogy *én mit érzek arról, hogy ő (a szerző) mit akart elmondani*. De erről csak akkor lehet gondolkodni, ha az ember elég erős ahhoz, hogy bevallja magának, hogy *tényleg* mit érez. Hogy mi megy át rajta, mi történik vele, amikor igazán átadja magát a darabnak. Ha nem „csak úgy” mellékesen hallgat oda, hogy utána mondjon valamit, ami jól hangzik, amiről azt hisszük, ezt kell mondani.

Amit akkor a diákok kérdeztek, ez volt: hogy csinálod, hogy így oda tudsz figyelni, hogy teljesen ennek szenteled magad. És ezzel a kérdéssel meggyőzték arról, hogy tulajdonképpen életfontosságú számukra, hogy a koncerten ne szólaljon meg a telefon.

Rájöttem, hogy ezt kell tanítanom. Nem azt, hogy szerintem egy bizonyos darab ilyen vagy olyan, hanem azt, hogy miként lehet egy darabra odafigyelni, miként lehet egy kompozícióval beszélgetni, kérdéseket feltenni neki. Rájöttem, hogy meg kell tanítanom, hogy az odafigyelés nehéz munka, nem kevésbé nehéz, mint egy darabot megkomponálni. Bármilyen különösen hangzik is, így van. Rájöttem, hogy meg kell tanítanom, hogy az odafigyeléshez belső csönd kell, szerénység és rengeteg idő. Idő, amely azonban megtérül.

Több országban és intézményben tanítottam. Az Egyesült Államokban a legjobb egyetemeken: Pennsylvania, Brown, és Princeton – az utóbbi az az egyetem, amelyen Einstein is tanított. Izraelben, a Bar Ilan egyetemen tanítottam zenetudományt és népzene tudományt a legkülönbözőbb háttérből jött araboknak és zsidóknak, fanatikus vallásosoknak és fanatikus világiaknak. A tel-aviv-i egyetemen nemzetközi csoportot tanítottam (angolul), itt néha zeneszerzők és zenetudósok, de főként előadóművészek voltak a diákjaim, a világ minden tájáról Albániától Brazíliáig, közülük nem egy már nemzet-

közi karrierrel a háta mögött. Tanítottam a tanárképző főiskolán, és tanítottam évekig zsidó zenét és zenetudományt egy szigorúan vallásos leányiskolában, az úgy nevezett Bét Jákov ortodox iskolahálózat zenei konzervatóriumában. És végül tanítottam Abu-Dhabiban, az Egyesült Arab Emírátusban.

A tanítási módszer és az eredmény mindenhol ugyanaz. Vannak jó hangulatú és vannak „problematikus” csoportok, vannak különleges tehetségek és vannak lassúak. De a lényegen ez nem változtat. Azt tapasztaltam, hogy amikor a zene megértéséről van szó, nincs különbség vallásos és világi, arab és zsidó, hivatásos előadóművész és dilettáns között.

Minden diákkal egyénileg foglalkozom. Az osztály minden tagjával találkozom minden héten, vagy ha ez a nagyszámú osztályok miatt lehetetlen, legalább egyszer minden két héten. Ilyenkor, négy szemközt, a diák és én gondolkodunk, a partitúra fölé hajolva, és kérdéseket teszünk fel. Tulajdonképpen, mi ez? Mi az az érzelmi lényeg, az érzelmi történet, amit a szerző el akar mondani? Együtt próbáljuk megoldani. Itt nem lehet puskázni és nem lehet csalni, mert nem lehet hitelesen érzelmi reakciókról beszélni, amik nincsenek. És az érzelmi reakciók akkor jönnek, amikor az ember már nagyon ismer egy darabot. Nem azt osztályozom, hogy mit mondanak és mit éreznek, mert ezt nem lehet osztályozni. Azt osztályozom, hogy komolyan elbeszélgettek-e a darabbal. Hogy megtettek-e mindent, hogy megértsék a darabot, illetve a darabot hallgató magukat.

Ezekkel a beszélgetésekkel párhuzamosan találkozunk az előadásokon. Az órákon vagy megvitatjuk, ami az egyéni találkozásokon kiderült, vagy elemzem a darabot az én gondolataim szerint, vagy más darabokról, történelmi vagy kulturális témákról adok elő.

Az órákon nincs telefon. Nincs a padokon számítógép. Egymást nézzük, nem a képernyőt. És sosem volt még ellenségeskedés vallásosak és világiak, bal- és jobboldaliak, zsidók és arabok között.

Nem tudom összehasonlítani a különböző országokat, de annyi bizonyos, hogy Izraelben rengeteg kivételesen érzékeny, kreatív és érzelmileg fejlett diákkal találkoztam. Olyan kérdést, mint amit az a bizonyos első osztályom fölött, máshol nem tettem föl. Izraeli osztályaimban hihetetlen éhséget tapasztaltam – éhséget a csendre, a nyugalomra, az odafigyelésre. A kurzusok után sokszor kapok leveleket, amelyekben ilyesmi áll: „Ez a kurzus megváltoztatta az életem”.

Nem tudom, hogy vajon a diákjaim kinyitják-e a telefonjukat a koncerten. Nagy a tömeg vonzása, az ember sokszor nem azt teszi, amit valóban tenni akar. Hogy hány emberhez jut el ez a tanítás, diákjaimon keresztül, akik között sokan lesznek tanárok, nem tudom. Bizonyos azonban, hogy a felnövekvő generáció készen áll a csöndre. Készen áll arra, hogy ne mindig ő beszéljen, hanem másokat hallgasson, hogy odafigyeljen valakinek a hangjára. Ha ez a generáció megkapja a lehetőséget, hogy úgy éljen, ahogy valójában érez, talán lesz igazi, vagyis befelé forduló, komoly zenei élet Izraelben.

